

Naziuns e minoritads en l'Europa

In veteran tirolais dal sid fa endament

A GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ La populaziun da l'Engiadina bassa e da la Val Müstair ha sa disada a las facilitaziuns dal traffic cun las regiuns tirolaisas limitrofas. Ma tgi cha ha vivì conscientamain ils onns tschinquanta e sessanta sa regorda dals problems birocraticos e monetars ch'ins stueva trair endament tar mintga viadi «our i'l Tirol». Cunzunt l'arroganza dals «carabinieri» al cunfin da Tuer tirava endament ch'ins bandunava la libra Helvezia per entrar en in pajais nua ch'il burgais era savens mo in subdit cunter veglia. Il Tirol dal sid era vairamain in pajais occupà, e quai dapi l'armistizi da 1918. Ils novanta onns da svilup dramatic che l'antierur «Kronland» ha fatg atras enfin a la provinza autonoma d'oz è mo in chapitel da las transurmaziuns en bleras minoritads europeicas, da la Transilvania al Cymru/Wales, dal Curdistan a las Inslas nursinas (Føroyar). En lez senn è gist cumpari in essai da l'antierur senatur Karl Mitterdorfer, naschi il 28 da schaner 1920 a Bulsaun, il qual, durant otg onns, ha presidià l'Uniun federalistica da gruppas etnicas europeicas (UFCE) (1). En 32 paginas resumescha l'autur il passà da ses pievel dapi l'annexiun da 1919 en il rom da l'Europa tranter las guerras mundiales e lura dapi l'armistizi da 1945.

Stadis «naziunals» e gruppas etnicas

Mitterdorfer rapporta ina dispita significativa, areguard ses discurs da deputat en la chombara dals deputads, il 3 da favrer 1961: «Jau hai detg che nus, Tirolais dal sid, hajan in'utra mentalitat ch'il pievel talian. Sin quai m'ha il president da la chombara (...) interrutt: „Onorevole Mitterdorfer, in Italia datti mo in pievel, e da quest faschais Vus part“. Jau hai lura replitgà che jau ma refereschia ad in'utra noziun da pievel. Lez ha puspe replitgà ch'i datti mo la noziun da dretg public» (p. 45–46, nota 8). Il president manegiava «pievel» en il senn da «demos», il deputà tirolais perencunter en il senn d'«etnos». Cun l'annexiun da 1919 èn ils Tirolais dal sid vegnids a far part dal «demos» talian. Oz èni renconuschids sco atgnas gruppas etnicas cun dus agens linguatgs, il tudestg e ladin, ma per decennis n'era quai betg uschia. Mitterdorfer: «L'emprim ha il retg da l'Italia declerà ch'ins haja en senn da renconuscher lingua e cultura dals intschess gis annectads. Probablamain lev'ins rumir dubis d'auters stadis durant las tractativas da pasch suenter l'Emprima guerra mondiala» (p. 27). L'autur punctuescha la situaziun da las minoritads etnicas stgaffidas lezza giada: «Il patratg da „stadi naziunals stges“ ha manà a delicts snuaivels cunter pievels u gruppas etnicas, sco l'expulsiun dals Grecs da la riva vest da Tircchia u il genocid dals Armen. Schizunt la Societat da las naziuns è vegnida ad aquella d'elavur ,patgs per proteger las minoritads (...)». Ma tge lev'ins vairamain cuntanscher cun quels patgs che pajais sco l'Italia han refusa (...)? In minister franzos da l'exterior ha declarè: «Quai che nus avain en mira n'è betg propri che las minoritads svaneschian, mabain ch'i s'assimileschian (...)». Hannah Arendt (...) ha punctuò: „Ils represchentants da las naziuns grondas eran probablamain conscients che gruppas etnicas aifer stadi „naziunals“ vegnian baud u tard assimiladas u eliminadas“ (p. 24). La fin da la Segunda guerra mondiala n'ha l'emprim betg meglierà lur situaziun: «Per cletg n'han ils Tirolais dal sid berg stui far atras la „purificaziun etnica“ d'autras cuminanzas germanofonas stgasschadas [da lour patrias ertadas]. Las Naziuns unidas han proclamà il princip d'autodeterminaziun dals pievels, dentant er quel da l'integritat territoriala dals stadis. Il princip d'autodeterminaziun n'era betg defini legalmain cun precisiun; el n'obligava betg giuridicamain ils stadis,

Il «Monument della Vittoria» a Bulsaun erekj dals faschists porta l'inscripziun: «Hinc ceteros excoluimus lingua legibus artibus.»

tant pli ch'el contrascheva savens al princip d'inviolabilitat dals cunfins da stadi suverans. En general han ils stadi accep'tà il dretg d'autodeterminaziun mo per ils pievels colonials» (p. 33).

Il passà vegn sfalsifitgà

L'autur analysescha elements essenzials dal naziunalism: «Cun l'idea da „stadi naziunal“ nascha il privel ch'ins decleria sco absoluta la valur da l'atgna naziun. Quai maina tgunsch ad aquella ch'ins craja da stuair sa defender cunter l'influenza da culturas „estrás“. Ils cunfins da stadi „naziunals“ èn vairamain vegnids pli relevanti. I eran pli baud simplas lingias da demarcaziun (...); uss èni cunfins „sontgs“ da la naziun. En l'Italia discurr'ins anc oz dal „sacro confine“. Quai punctueschan anc ils ossaris erigids dal temp dal faschissem sper il posts da cunfin [t. a. sur Barbusch sper Damal, G. S.-C.]. I sa tracta da construziuns sco tempels, nua ch'ins ha mess a ruassar schuldada morta insanua en l'Emprima guerra mondiala, per uschè dir sco guardians da la naziun (...). Questa vegn ina sort substituta d'in esser divin (...); ils ossaris vegnan insatge sco ils reliquiaris da nossas baselgias (...). Ins ha giustifitgà la revendicaziun taliana areguard il Tirol dal sid era cun il domini roman sin quest pajais (...). Quai para spezialmain penetrant en l'inscripziun vi dal „Monumento della Vittoria“, erekj dals faschists a Bulsaun suenter l'Emprima guerra mondiala: „Hinc ceteros excoluimus lingua legibus artibus“ (Da qua avainsa manà a tschels la lingua, las leschas ed ils arts) (...). Evidentes èn la referencia als Romans e l'identificaziun cum els. I na smirveglia betg ch'ils Tirolais dal sid resentan l'inscripziun e l'entir monument sco ina sfalsificaziun da l'istoria ed in afiunt (...). Ils Serbs paron da concepir l'istoria a moda analoga: I motiveschan cunzunt lur revendicaziun sin la Cosova, e sia populaziun per gronda part albanesa, cun l'atgna terrada [da 1389] sin il „Champ da merlotsch“. Autras naziuns sa refereschian a personalitads da lur passà per far valai lur dretgs» (pp. 18–19). La Frantscha per exempli ha sfalsifitgà la biografia da duchessa Anna da Bretagna (1477–1514) e cunzunt sia marida cunter veglia 1491 cun il retg da Frantscha, unica pussaivladad per na stuair bandunar ses ducadi: «Ella ha stui sa resignar a las condizioni dal retg per evitar l'extir-

paziun da ses pievel. Il pli piter per ella è stà da stuair acceptar Carl VIII sco consort (...). Ella na sa legrava tuttina betg da stuair viver cun in um ch'aveva traditi dus patgs ch'el sez aveva firmà e ch'aveva fatg tant donn ad ella ed al pievel breton (...). Disgraziada suna da stuair pretender da maridar in um che m'ha talmain maltractada! (...) Co pon ins scriver u clomar che la Bretagna, en la persuna da duchessa Anna, haja sa surdada libramain a la Frantscha cun ina maridaglia d'amur? (...) L'interess politic ordaina l'istorgia uffiziala e manipulescha arbitriamain il passà autentic» (2).

La politica faschista d'assimilaziun

Durant ils onns trenta dal tschientaner passà ha l'Italia sa dà tutta fadja per italianisar il Tirol dal sid. «Ins ha stimulà l'immigraciun da Taliens dischoccupads, cunzunt dal Mezzogiorno, empermittend l'avtar ed abitaziuns, cun in vast program da construziun da chasas d'abitare (...). Suenter la votaziun [d'autodeterminaziun] da 1935 en Saarland speravan tschertas gruppas en il Tirol dal sid ch'i dettia in tal referendum era là. L'Italia ha reagì cun in program d'industrialisaziun, expropriond terrens da valur a sid da Bulsaun ed obligond industrias grondas da l'Italia dal nord a crear interpresas sin quels terrens (...). I pajavan pretschs bass per la forza producida en il Tirol dal sid e survegnivan la garanzia d'in transport per viafier quasi gratuit per las materias primas e per lur atgna producziun (...). I na dastgavan betg finar personal dal Tirol dal sid. En paucs onns èn var 20 000–25 000 Taliens vegnids a star a Bulsaun» (pp. 29–30). Ma blers Tirolais dal sid, cunzunt suenter il patg da Minca 1938, speravan anc adina da pudair ina giada vuocher per la fin dal domini talian. «A Roma è naschida l'idea ch'ins stoppià sa liberar da quellas gruppas (...). Hitler ha gidà a pinar ina tala „soluziun finala“ (...). La cunvegna d'opziun da la stat 1939 [cun la Germania] han ins concretisà l'october. Ils Tirolais che na levan s'assimilar duevan survegnir la pussaivladad u vegnir stimulads da renunziar a lur patria per mantegnair l'identitat culturala ertada (...). L'Italia temeva che memia paucs Tirolais dal sid sajan pronts d'emigrar. Ella sbagliava tuttafatg (...). 86% dals Tirolais dal sid han optà per la Germania (...). Durant ils emprims onns da guerra han var 72 000 bandunà la patria.

nister da l'interior, (...) per iniziari in discurs cun il pievel dal Tirol dal sid, a proponer da stgaffir ina cumissiun da studis ed a l'incumbensar da suttametar propostas da schliaziun (...). Ins ha pia mess ad ir ina cumissiun da deschnov, t. a. set Tirolais dal sid, che ha lavorà durant traís onns (...). Cun l'agid da la represchenanza trentina han ins chatschà tras bleras propostas relevantas (...). La regiun Trentin – Tirol dal sid ha cedi bleras competenzas a las duas provinças da Bulsaun e Trent. Insaquants cumissaris che represchentavan il stadi (...) han pruvà d'impedir la fin da la lavour (...), ma il cusseg da l'Europa è intervegnì; 1964 ha la cumissiun terminà (...). Giuseppe Saragat, minister da l'exterior ed ami da l'Austria e dal Tirol dal sid, ha surpiglià las conclusiuns da la cumissiun sco basa da las tractativas pretaisas da l'onu. Questas han manà 1969 (...) ad in „pacchet“ da mesíras e cunzunt al schlarginament essenzial da l'autonomia provinziala (...). Oz pon ins resguardar sco protegi il pievel dal Tirol dal sid» (pp. 43–44).

La ruptura decisiva da 1989

Pajais sco la Frantscha e Grezia perencunter insistan sin «il puntg da vista ch'i n'hajan insumma nagina minoritad (...); ins duai mo far endament la persecuziun dals Bretons suenter la Segunda guerra mondiala, dals Bascs u da la populaziun germanofona da l'Alsazia» (p. 23). Dentant è naschida 1949 a Versailles l'Uniun federalistica da minoritads e regiuns europeicas. Tranter ils delegads da la radunanza constitutiva sa chattava tuttina in minister franzos, numnadama il futur president François Mitterrand (1916–1996), sco era l'antierur cuss. fed. Marcel Pilet-Golaz (1889–1958). 1952 ha l'uniun circumscrit sias finamiras; ella è vegnida l'UFCE ed ha survegnì 1989 il status da cussegliadra dal cusseg da l'Europa. «Lezza giada ha la fin da l'imperi sovietic midà la situaziun. Las pussanzas dal vest temevan evidentamain che la situaziun explosiva da las minoritads en l'Europa centrala ed orientala (...) ha jan consequenzas era tar quellas dal vest (...). Tar la dieta da la Conferenza per la segiartad e cooperaziun en l'Europa 1990 en la chapitala danaisa han ins deditgà l'entir quart chapitel dal document final a la protecziun da minoritads (...). Esenzialmain nov era il princip, formulà per l'emprima giada, che dumondas da minoritads na sajan beg mo affars interns dals stadi» (p. 38). 1992 ha ina cumissiun speziala dal Cusseg da l'Europa (CE) approvà la Charta europeica da las linguis regionalas u minoritarias, en vigor dapi 1998 e firmada da la Svizra areguard il rumantsch e talian. Mitterdorfer punctuescha: «La varietad da las linguis e culturas europeicas vala sco ina righezza speziala da l'ierta istorica dal continent. Il CE vul impedir che linguatgs europeics, cunzunt quels da las regiuns e minoritads, daventian victimas da la globalisaziun e dal svilup tecnic» (p. 35). I resta anc bler da far. L'autur menziuna «ils Bretons (...) che fan part dals pievels ils pli antics da l'Europa. Il cas dals Curds (...) è probablamain l'exempel il pli impressiunant (...); ins ha partì il Curdistan tranter la Tircchia, l'Iran, l'Irac e la Siria, cun consequenzas tragicas per lez pievel» (p. 21). La «NZZ» dals 28 da fanadur 2010 fa endament la revendicaziun d'autonomia territoriala per il Székelyföld, pia per la cuminanza da linguatgs ungares (700 000 olmas) en traís provinças da la Transilvania da l'est, en turn la citad de Târgu Mureș/Marosvásárhely sper il flum Mureș/Maros. L'istoria n'è tuttina betg a fin.

Da l'armistizi da 1945 al «statut» da 1972

L'armistizi da matg 1945 e l'occupaziun alliada ha restabilì il domini talian en il Tirol dal sid. «L'emprim ha l'Italia pruvà da sfurzar si l'emigraciun dals „optants“ (...), ma l'administraziun occupanta ha scumandà quai (...). Da l'atun 1945 duev'ins introducir puspe la scola obbligatoria taliana era per ils uffants tirolais dal sid; quai han ils Alliads impedi» (p. 32). Ils prims decennis da l'Italia repubblicana han dentant manà blers quitads al pievel dal Tirol dal sid. Tenor la constituziun da 1948 survegnivan tschintg regiuns perifericas «forme e condizioni particolari di autonomia» (art. 116); ina da lezzas era il Trentin – Tirol dal sid cun ina maioritad italoftona da %, e quai gida va pauc las minoritads. «1957 ha il minister talian da lavurs publicas annunzià in vast program da construziuns a favor da l'immigraciun taliana [en il Tirol dal sid]» (p. 43). 1960 ha l'Austria suttamess la situaziun dal Tirol dal sid a l'assamblea generala da las Naziuns unidas. «Questa ha acceptà unanimamain ina resoluziun che stimulava ils dus pajais a tractar puspe. En fatscha a la tenuta negativa da la regenza visavi il pievel dal Tirol dal sid e las fadias evidentas da l'Italia per accelerar sia assimilaziun, han parts da la populaziun pers mintga fidanza areguard la politica passada. Ins crajeva ch'ins stoppià agir a moda impressiunanta per attirar l'attenziun internaziunala sin il problem dal Tirol dal sid (...). L'Algeria aveva gist cuntanschì l'independencia cun sia resistenza activa. Durant la „notg da fieu“ han Tirolais dal sid] siglantà bleras pitgias da lingias electricas interregionalas. Il stadi ha reagì a moda andetgamain vehement (...). Cun torturar activists brutalmain enfin a la mort ha'l pudì chattar svelt ils responsabels (...). Il public talian n'enconuscheva il problem anc betg; lur èl vegnì attent. Quai ha incità il mi-

1. Karl Mitterdorfer, Nationalstaat und Minderheiten - dargestellt am Beispiel Südtirol. En: «Der Schlerm» 84/2010, pp. 16–47. Adressa: Athesiadruck GmbH, Weinbergweg 7, I-39100 Bulsaun.

2. Joseph Chardronnet, Histoire de Bretagne. Paris (Nouvelles Editions Latines) 1965, p. 95.